

Täpptaelik eelistab kiivas kasvukohti

ERAST PARMASTO

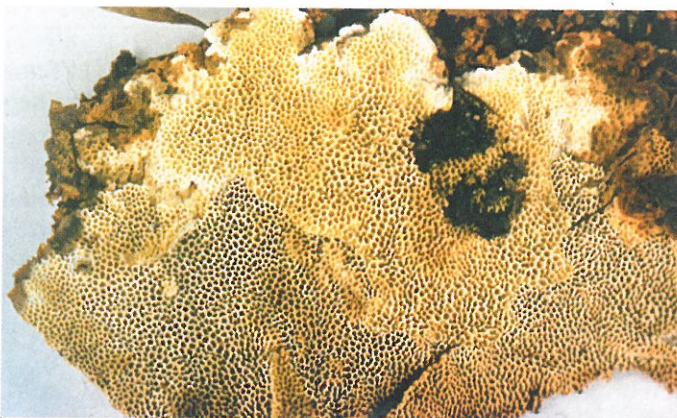
Loodusehuvilisel on talvelgi üsna palju vaadata ja mõtteainet. Esikohal on muidugi loomade jäljed lumel, siis puude ja põõsaste äratundmine pungade ja okste järgi. Tähelepanu väärivad ka paljude puuseente mitmeastased viljakehad, mis lehtedeta puude taustal hästi silma paistavad.

Üks ja sama torikseeneliik võib anda nii lamatüvede allküljel liibunult kasvavaid kui ka kübaratega viljakehasid. Mõnel teisel liigil arenevad ainult liibunud, kolmandal ainult kübarja kasvuvormiga viljakehad.

Mõlemal kujutüübil on oma eelised. Liibunud viljakeha ülesehituseks kulub seenel vähem ainet ja energiat. Nad saavad aga kujuneda ainult enam-vähem horisontaalselt, enamasti maapinna lähedasel lamapuidul, lamatüvedel või mahalangenud okstel, mõnel liigil hoopiski koredas metsakõdus. Viljakehast välja langevad eosed peavad levimiseks kohe sattuma tõusvate õhuvoolude kätte, muidu nad kuigi kaugele ei jõua.

Kübarakujulised viljakehad võivad kasvada puutüvedel, mõnelgi liigil isegi kümne-paarikümne meetri kõrgusel. Kuid lisaks eosid moodustavale torukesekihile peab seen kulutama rohkelt ainet ja energiat selle kihi kandetarindi, kübara ülesehitamisele.

Maapinnast kõrgel asuvates kübarates kujunevatel eostel on aga palju rohkem eeldusi tuulega kaugemale kanduda ja nõnda seene edukat levikut tagada. Neid erisuguseid ehitusviise võib pidada eri seente erilaadsete levimisstrateegiate väljendusiks.

Kõduneva lamatüve allküljel kasvava torikseene liibunud viljakeha. Looduses on viljakeha poorid allapoole suunatud, ainult nii saavad neist eosed välja langeda

Lepataeliku kübarjad viljakehad pooppuu tüvel. Äramurdunud jämeda oksa asemel paljastub seene põhjustatud valgemädanikust lagundatud puit

FOTO: ERAST PARMASTO

FOTO: ERAST PARMASTO

Juuresoleval täpptaeliku (*Phellinus punctatus*) fotol on näha veel üks, kolmas võimalus, kuidas kohastuda kasvukohaga. Kaldus või kõverdunud puutüvede ja okste allapoole kaldus pinnal kujunevad liibunud viljakehad, mille eosid moodustava kihi torukesed on rangelt vertikaalsed. Ära korjates näeme, et erinevalt tavalistest liibunud torikseentest pole torukesed viljakeha allpinna suhtes risti, vaid

põiksed; vastavalt pole ka nende suudmepoorid ringjad, vaid ümaralt pikaks veninud.

Fotol me mingeid viljakeha poore ei näe, ka looduses vaadates võivad need jääda märkamata: nad on niivõrd peened, ühel ristlabilõike ruutsentimeetril üle 6500. Sees eoseid moodustavad torukesed on 2–4 mm pikkused, kuid ainult 0,07–0,11 mm läbimõõdus. Eosed on peaaegu kerajad, kuni 9–10 µm (0,01 mm) pikkused. Selle liigi eosetoodangut pole uuritud, kuid võime lähtuda haavataeliku ligidase ehitusega viljakehade kohta teada olevast: igast torukesest langeb ööpäevas välja üle 7500 seal valminud eose.

Torukese sisepinna rakkudelt, eoskandadelt peaaegu toru keskteljeni paisatuna seisab neil ees umbes poole kuni kahe sekundi pikkune langemine läbimõõdust kuni 60 korda pikemas silindris. Selle jooksul ei tohi nad torukeste seinte vastu puutuda ega sinna takerduda – ka siis mitte, kui puutüvi tuules kiigub ja torukesed vertikaalsena ei püsi. Kuidas see võimalik on, sellele annavad vastuse biofüüsika ja aerodünaamika. Seene-eoste leviku uurimine pole aga veel pälvinud nende teaduste erilist tähelepanu.

Täpptaelik on Eestis üsna levinud, teada on üle 200 leiukoha paljudel lehtpuuliikidel, eriti sageli pajudel, sarapuul ja toomingal. Selle seene äratundmist hõlbustab viljakehade taanduv kasvukiirus: iga aastaga pakseneb viljakeha uue torukesekihi, mis on vanematest kihtidest kitsam. Nii muutub viljakeha aja jooksul läbilõikes padjakujuliseks – keskel paksem, servadest õhem. ■

Erast Parmasto (1928) on mükoloog, Seenevana.

FOTO: TÕNU PLOOMPÜÜ

Täpptaeliku viljakehad sarapuul surnud tüvel ja okstel

Anna teada linnas nähtud rebasest!

Eestlased on rebastega kokku puutunud juba muistsetest aegadest. Paljud on selle vahva loomaga kõigepealt kohtunud muinasjutude kaudu. Viimasel ajal on aga rebased muinasjutust nii-öelda välja astunud ja tulevad meile üha sagedamini külla isegi linnadesse. Miks nii?

Punarebaste arvukus on nii Eestis kui ka mujal Euroopas tunduvalt suurenenud eduka marutõvevastase vaktsineerimise tõttu, mida veterinaar- ja toiduamet on meil teinud alates 2005. aasta sügisest. Enne vaktsineerimist oli rebaste arvukus keskkonnaministeeriumi andmetel viimati haripunktis 2003. aastal. Samal aastal oli kõrgpunktis ka marutaud: veterinaar- ja toiduameti andmetel tuvastati 813 tõvejuhtumit, neist 315 korral olid haigestunud rebased.

Vaktsineerimise tõttu tuleb praegu marutõvejuhte ette väga vähe. Viimased kolm marutõves rebast registreeriti 2009. aasta suvel Põlva- ja Võrumaal, Eesti-Vene mäismaapiiri vahetus läheduses. Kui enne vaktsineerimist oli just marutaud peamine rebaste arvukuse piiraja, siis nüüd ei saa teised tegurid (muud tõved,

küttimine jne.) sellega enam hakkama ning rebased on üha enam hakanud hõivama neile seni mitteomaseid elupaiku.

Rebased linnas ei ole uus nähtus. Suurbritannias on neid linnades registreeritud juba 1930. aastatest, Šveitsis elab rebaseid enamikus suurlinnades, samuti Oslos, Århusis, Stuttgartis, kui tuua vaid mõned näited Euroopast. Kuid pärast marutõvevastaste vaktsineerimisprojekti algust on näiteks Šveitsis teaduskirjanduse andmeil linnarebaste arvukus suurenenud neli korda. Eestiski on viimaste aastate jooksul üha sagenenud juhud, kus rebast on nähtud linnapargis, koduüel või koguni majakatusel.

Ajendatuna rebaste järjest suurenevast tungist linnadesse teeb Tartu ülikooli zooloogiaosakond uurimust „Punarebaste Eesti linnades ja nendega seotud võimalike probleemide kaardistamine”. See on osa suuremast rebaste uurimisprojektist. Siht on selgitada rebaste linnadesse levimise seaduspärasusi, teha kindlaks sellega kaasnevad probleemid ning otsida neile lahendusi. Uurimistöö kestab aasta ja tulemustest antakse teada ajakirjanduse kaudu.

Kõigil, kes on rebaseid oma silmaga linnas näinud, palutakse sellest teada anda, vastates lühiküsimustikule veebiaadressil: www.eformular.com/usaarma/linnarebane1.html. ■

URMAS SAARMA

Tartu ülikool,

ökoloogia ja maateaduste instituut,
zooloogiaosakond

FOTO: ESTER VAITMAA, DELFI